

РОЗДІЛ VI

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Лукінова Л.

ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДІ ДОНБАСУ В УМОВАХ ВІЙНИ (1941 – 1945 РР.): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У 2005 р. громадськість широко відзначила 60-річницю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. Відповідно до рішень Ради глав держав Співдружності Незалежних Держав, підписаних від імені України 7 жовтня 2002 р. та 19 вересня 2003 р., Президент України нагородив ювілейною медаллю громадян України, віднесених у встановленому порядку до ветеранів війни за доблесну працю в тилу. Визнання діяльності трудівників тилу на такому високому рівні особливо привертає нашу увагу до питання внеску працівників тилу, зокрема молоді, у справу Перемоги.

Дослідження даної теми дозволяє з'ясувати, що на сьогодні існує велика кількість праць, що своїм змістом торкаються трудового подвигу нашого народу і Другій Світовій війні. Але, зазначимо, що історіографічна база стосовно предмету дослідження, тобто трудової діяльності саме молоді дуже обмежена. Автор виокремлює дві групи праць. Перша група – це праці, в яких предметом дослідження є праця молоді громадяни країни заради Перемоги. Друга – праці, за якими можна прослідкувати картину розгортання трудового фронту в країні, проаналізувати організаційну та масово-політичну роботу керівних органів та її вплив на виробничу діяльність, виокремити форми трудової діяльності населення тилу, розглянути воєнно-господарський аспект патріотичного руху громадян в роки війни тощо, але в яких поодинокі факти стосовно предмету нашого дослідження не дозволяють скласти певне уявлення згідно поставленої мети.

Зазначимо, що коло першої групи дуже обмежено. Сюди можемо віднести кілька праць, спеціально присвячених трудовому подвигу молоді. Це праці М. Г. Кошевого, Г. А. Куманева, В. Караваєва [1]. Між тим, такі ні в якою мірою не розкривають тему нашого дослідження, так як географічні рамки таких досліджень лежать в межах СРСР, в них майже не має відомостей щодо подій у Донбасі. Корисною може бути праця Г. Ємченка [2]. Регіональний фактичний матеріал заслуговує уваги, проте ідеологічне забарвлення праці змушує певні позиції та висновки піддати сумніву. Відмітимо, що це єдине дослідження, в якому започатковано розгляд трудового подвигу молоді донецького регіону під час війни.

Більш близько до висвітлення питань нашої теми підійшли автори дисертаційних досліджень, які в різні роки розробляли той чи інший аспект проблематики. Але жодна з цих праць не розкриває повністю нашу тему в її хронологічних і географічних рамках. Так, безпосередньо предмету нашого дослідження торкаються дисертація П. І. Мельника та М. Г. Пушкарєнка [3]. В дисертаціях на ґрунтовній документальній базі, подаються підрахунки чисельності сільської та колгоспної молоді, зокрема в Донбасі, показано кількісне та відсоткове співвідношення окремих вікових і статевих груп молоді до загального числа сільського та колгоспного населення, участь такої категорії молоді як учні та підлітки у відбудові сільського виробництва.

Корисною для нашого дослідження є дисертаційна робота Г. Г. Денисенко [4]. Це дослідження на великому багатогранному фактичному матеріалі досліджує трудовий подвиг молоді під час Великої вітчизняної війни. Досліджуються питання підготовки кадрів для промисловості, матеріально-побутові умови життя молодих відбудовників, трудові звершення молоді на об'єктах відбудови; багато прикладів стосовно донбаських підприємств. Між тим, хронологічні рамки цього дослідження обмежуються лише відбудовним періодом. До того ж, слід зазначити, що ідеологічна спрямованість праць П. І. Мельника, М. Г. Пушкарєнка, Г. Г. Денисенко не дозволяє вважати ці дослідження остаточними, є необхідність наново об'єктивно дослідити аспекти теми на сучасних методологічних засадах.

На сучасному етапі розвитку історичної наукової думки, дисертаційні праці ґрунтуються на нових методологічних позиціях. Дослідження цих дисертацій проводиться на нових документах і матеріалах, в них розглядаються раніше не вивчені аспекти з досліджуваної теми, даються висновки, що не залежать від ідеологічних схем і штампів. Так, в дисертаційній роботі О. А. Бомбандьорової [5]. В самостійний об'єкт наукового дослідження виокремлюється політика радянського уряду з питань підготовки молодих кадрів; в ній досліджуються форми і методи використання праці підлітків на підприємствах, соціальна політика радянської держави щодо молоді тощо. Проте суб'єктами дослідження виступають лише учні навчальних закладів системи Державних трудових резервів. До того ж загальноукраїнські географічні рамки цього дослідження не дозволяють нам на матеріалах цієї роботи в повній мірі відтворити картину виробничих

процесів за участю цієї категорії молоді в донбаському регіоні.

Вклад в науковий доробок з питання участі жінок в оборонній перебудові та відбудові народного господарства в Донбасі зробила дисертаційна робота І. М. Есипа [6]. В ній вперше на засадах конкретного історичного підходу, аналізу та співставлення, врахування політичних, соціально-економічних факторів створюється картина трудового процесу в Донбасі із залученням жінок, в тому числі молоді вікової категорії. Але в цій дисертації існує обмеження суб'єктів предмету дослідження за статевим принципом.

Спроба комплексного наукового дослідження з питання участі молоді Донбасу у трудовому процесі республіки воєнного часу на допомогу трудовому тилу і фронту здійснена в дисертації Л. В. Лукінової [7]. На основі широкої джерельної бази у дисертації аналізується трудова діяльність молоді як складова частина загальноукраїнського трудового фронту під час Великої Вітчизняної війни. За результатами наукового дослідження в дисертації доводиться значна роль молоді Донбаського регіону в оборонному перепрофілюванні, відбудові народного господарства України в роки Великої Вітчизняної війни, збільшенні планових показників об'єктів господарювання різних галузей.

Аналіз історіографічного доробку проблеми свідчить, що до другої чисельної групи можна віднести праці з питання трудового героїзму робітників та селян, які лише частково містять відомості про молоді кадри промислових підприємств, МТС, колгоспів та радгоспів донецького регіону. Спробуємо прослідкувати, які факти знайшли відображення в дослідженнях істориків різних років і можуть бути корисні в нашому дослідженні.

Наприклад, у 1944 р. друком вийшов нарис А. І. Гайового "Возрождение хозяйства и культуры Ворошиловградской области" [8]. В цій праці увага читача акцентувалася не на подіях взагалі, а на конкретних працівниках, трудових колективах. Змальовувалося їхнє життя та з якою гідністю вони працювали для фронту. Поодинокі переможці стоханівського та інших рухів підносились як масове явище. У названому виданні наведені приклади високопродуктивної праці молодих робітників і селян.

Упродовж першого повоєнного десятиріччя радянські дослідники підготували і видали низку комплексних праць, в яких зроблена спроба в узагальненому вигляді відтворити історію Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. у всій сукупності подій та явищ. Так, М. О. Вознесенський перший на узагальненому фактичному матеріалі у монографії "Военная экономика СССР в период Отечественной войны" глибоко аналізує конкретні факти на широкому історичному фоні, робить теоретичні висновки, підкріплені досконалими статистичними даними. Книга містить цінні узагальнення про розвиток вугільної, металургійної промисловості, темпи відновлюваних робіт у Донбасі [9]. В перше повоєнне десятиріччя вийшла друком праця Т. Д. Бакулева "Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна", в якій показані процеси переведення вугільної галузі народного господарства на воєнні рейки, вдосконалення організації праці та виробничих процесів [10]. Звісно, у виданні наводяться конкретні приклади трудового героїзму учасників цих процесів. Праця Т. І. Халєпо "Трудовой героизм украинского народа в роки Великой Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.)" була однією з перших аналогічних праць, в якій комплексно досліджуються труднощі перебудови економіки України в роки війни, евакуаційні та відбудовні процеси, наводиться багато фактичного матеріалу, зокрема по донбаському регіону. Праця ґрунтується на широкій базі періодичних видань воєнних років та архівних документах, що відклалися на той час в державних архівах [11]. Регіональний фактичний матеріал містять праці М. Ф. Хорошайлова "На відбудові. З історії відбудови Донбасу" та Г. Я. Ємченка "Комсомол Донбасса в Великой Отечественной войне: Из истории Луганской областной комсомольской организации периода Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.)" [12], які заслуговують нашої уваги. Зазначимо, що остання – це дослідження, в якому започаткований розгляд трудового подвигу молоді Донбаського регіону в роки війни. Проте ідеологічне забарвлення праці змушує певні позиції та висновки автора піддати сумніву.

Наступний етап радянської історіографії є найбільш динамічним і активним у вивченні воєнного питання. Після XX з'їзду КПРС активізувались наукові пошуки радянських істориків. Відбулися якісні зрушення в історичній думці – подолання помилок, яких припускалися у попередні роки, нашарувань сталінського догматизму та штампів. Саме у цей період історики підготували і видали відомі фундаментальні праці: шеститомник "История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941 – 1945", дванадцятитомник "История Второй мировой войны (1939 – 1945 гг.)", тритомник "Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр." [13]. У цих виданнях на загальному фоні воєнних дій висвітлюється самовіддана та героїчна боротьба трудящих проти нацистських загарбників. Проте широкі географічні рамки цих досліджень суттєво вихолостили факти стосовно Донбаського регіону. Відродженню народного господарства України у ході війни та перші повоєнні роки присвячені окремі розділи в таких узагальнюючих працях, як "История советского рабочего класса" в 6 т. (Т. 3, Т. 4), "Развиток народного хозяйства Украинской РСР. 1917 – 1967 рр." (Т. 2), "История рабочих Донбасса" в 2 т. (Т. 2) [14]. У цих дослідженнях з ідеологічних позицій увага надана питанням зміцнення економічної могутності СРСР напередодні війни, воєнно-економічної політики радянського уряду в умовах військового часу, воєнно-мобілізаційним заходам щодо вирішення кардинальних питань з відродження паливної, енергетичної, металургійної, хімічної та машинобудівної промисловості, налагодження роботи транспорту і зв'язку, забезпечення матеріально-побутових потреб виробничників. Серед фактологічної бази цих видань містяться й

дані стосовно досліджуваного нами регіону.

Досить вагомий внесок у розробку історії України, а саме, періоду Великої Вітчизняної війни, належить 26-ти томному виданню "Історії міст і сіл Української РСР". Увагу привертають зокрема томи, присвячені Донецькій та Луганській областям [15]. У кожному із зазначених томів міститься матеріал про події минулих років, людей, які брали в них участь, – конкретно, в населених пунктах, районах, областях. Проте широкі хронологічні рамки цих видань значно обмежили відомості щодо трудової діяльності населення, у тому числі й молоді в роки війни – тому такі дані у них майже відсутні.

Популярною в ті роки була тема участі робітничого класу УРСР в зміцненні економічного потенціалу країни та його трудові подвиги. В цьому напрямку працювала велика група провідних істориків – М. Коваль, А. В. Митрофанова, С. М. Саженок, С. Л. Сенявський та В. Б. Тельпуховський та інші [16]. Опрацювання цих видань доводить значну роль робітничого класу Донбаського регіону в роки війни. Між тим серед наведених даних не виокремлені приклади трудових звершень молодшої частини трудових колективів.

Дослідники вивчали також і колгоспне село в умовах війни. У 60-70-ті рр. ХХ ст. М. О. Буцько та М. І. Лавринович, С. П. Лаута, а також авторський колектив ґрунтовної праці "Історія селянства Української РСР" на великому фактичному матеріалі показали стан сільського господарства республіки, героїчну працю селян, перебудову села на воєнний лад, його відбудову після визволення від окупантів та внесок у зміцнення економіки країни [17]. На жаль, у цих працях не показана уся багатогранна історія колгоспного села, його труднощі, недоліки. Дослідники намагалися перш за все "вирішити два головних завдання: довести життєздатність колгоспного ладу, його величезні можливості і переваги соціалістичного сільського господарства та підкреслити важливість внеску колгоспів і радгоспів у зміцнення оборонної могутності країни 1941 – 1945 рр." [18]. Але попри ці недоліки, праці сільської тематики містять великий фактологічний матеріал, зокрема про колгоспи Донбасу, що викликає інтерес до них і сьогодні.

Побачили світ монографічні видання, присвячені дослідженню стану народного господарства окремих регіонів в роки війни та повоєнний період. До таких досліджень, присвячених відбудові промисловості Донбаського регіону, відносяться праці М. О. Буцька та М. О. Мартишевського, А. В. Іонова [19]. Саме ці видання містять фактологічний матеріал з теми нашого дисертаційного дослідження. Багато імен героїв трудового тилу вперше віднайшли місце на сторінках наукових та науково-популярних праць, стали відомі широкому загалу дослідників та читачів. Це були перші спроби опрацювання архівних джерел, які зберігали місцеві архівні установи. Цим працям властиве детальніше висвітлення трудового процесу, героїзму робітників та селян, які змогли забезпечити потреби фронту. Не зважаючи на те, що автори із ідеологічних перешкод не мали можливості висвітити та проаналізувати негативні аспекти трудового процесу, актуальність цих праць збереглася до нашого часу.

В цей період вийшли друком кілька праць з історії окремих регіонів, крайових та обласних партійних організацій, в яких увага приділена висвітленню відродження визволених і прифронтових районів. У цьому зв'язку увагу привертають такі автори і їх публікації, як Г. Я. Емченко, В. І. Мавроди, М. Ф. Хорошайлов [20]. Незважаючи на суттєві недоліки, такі праці про керівну роль Комуністичної партії містять велику кількість фактичного матеріалу, знайомлять з цифровими даними, науковими висновками, оцінками.

Наступний період вітчизняної історіографії розпочався з процесами реформування радянського суспільства. В цей період стають добре відомими такі колективні праці, як "Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.)", "Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий" [21], в яких показаний внесок трудящих республіки в розгром нацистських загарбників. Названі дослідження побудовані на архівних, документальних джерелах. В них висвітлюється боротьба українського народу на фронті і в тилу, розкривається діяльність партійної організації республіки в мобілізації трудящих на боротьбу з ворогом. Перша книга третього тому "Історія народного господарства Української РСР" [22], стала системним дослідженням розвитку економіки УРСР як складової частини єдиного народногосподарського комплексу Радянського Союзу у 1938 – 1960 рр. В цьому виданні наведено багато фактичних даних стосовно евакуації народного господарства, відбудови Донбаського регіону.

В працях М. В. Ковалю та інших істориків [23] чільна увага приділена ролі народу, робітничого класу в мобілізації ресурсів держави на розгром ворога, евакуацію промисловості та відновлення її виробничих можливостей в глибині країни. Доступ до документальних матеріалів та архівних джерел, відсутність ідеологічної монополії комуністичної партії, партійної цензури разом із зростаючими публікаційними можливостями створили умови для нового рівня досліджень у галузі історичної науки. До регіональних досліджень цього періоду відноситься колективна праця викладачів Донецького державного університету "Страною возвеличенный Донбасс", в якій окремий розділ присвячений питанням відбудови промисловості регіону [24], згадується й молодь як учасник відбудовних робіт. Корисна й праця М. Ф. Хорошайлова "Мужество Донбасса" [25], що побачила світ в цей період.

З проголошенням незалежності і розбудовою державного суверенітету історичні дослідження в Україні почали оновлюватися та якісно змінюватися. Розпочався новий період історіографії Великої Вітчизняної війни. Сьогодні дослідники отримали можливість працювати в архівах з великим колом документів. Написана значна кількість визначних праць, в науковий обіг уведений великий та різноманітний

документальний матеріал.

Важливі монографії та праці вийшли на початку 90-х років у складі авторських колективів під керівництвом відомих істориків України. У цих дослідженнях висвітлюється робота тилу, мобілізація матеріальних ресурсів та евакуація їх далі на схід, у глиб країни. Наприклад праця “Трудящиеся Украины – Победе: вклад украинского народа в победу над фашистской Германией” (К., 1991) під науковим редагуванням Л. Ю. Беренштейна [26].

Останні здобутки української історичної науки у вивченні трудового фронту зосереджені у заключному томі фундаментальної праці “Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945” [27]. Це видання не лише пам'ять про полеглих, не тільки обґрунтований погляд на роль і місце українців у війні, але й джерело нових концептуальних підходів до наукового осмислення Другої світової та Великої Вітчизняної воєн. В окремому розділі “Єдність фронту і тилу” цього унікального видання опубліковано аналітико-документальний матеріал про вагомий внесок українського трудового народу у перемогу над фашистськими загарбниками. В той же час, діалога взнаки те, що певні політичні сили намагалися у даному виданні нав'язати погляди на війну в дусі брежнєвсько – суловських підходів.

Різні аспекти розгортання та існування трудового фронту в Донецькому регіоні розкриті у монографіях місцевих дослідників, що вивчають історію Донбасу періоду Великої Вітчизняної війни. Наприклад, праці А. Міхненка, О. Ткаченка [28], присвячені різним аспектам трудового фронту в роки війни, проте автори на сторінках своїх наукових досліджень наводять лише поодинокі приклади такої участі молодих кадрів, за якими не має можливості уявити повну картину трудової діяльності молоді.

Безумовно, обсяг статті не дає можливості в повній мірі охарактеризувати стан розробки названої теми в радянській і вітчизняній історичній літературі. Виходячи з наведеного аналізу автор виділяє дві групи праць. Перша група – праці, в яких об'єктом дослідження є молоді трудівники країни. Але такі видання або ж не досліджують безпосередньо події в Донбасі, або є неґрунтовні і відверто заідеологізовані. До другої, найбільш кількісної групи історіографічного доробку, відносяться праці, які носять концептуальний характер або у тій чи іншій мірі за своїм змістом перетинаються з темою нашої дисертації. За такими працями можна простежити картину розгортання трудового фронту в країні, проаналізувати організаційну та масово-політичну роботу того часу та її вплив на виробничу діяльність, виокремити форми трудової діяльності населення тилу, розглянути воєнно-господарський аспект патріотичного руху громадян в роки війни тощо. Проте у згаданих працях поодинокі факти стосовно предмету нашого дослідження не дозволяють скласти певне уявлення процесів згідно поставленої мети.

Проаналізувавши історіографічний доробок щодо теми нашого дослідження зазначимо, що питання трудового внеску молоді України в справу Перемоги найчастіше вивчалось на застарілих методологічних засадах, без залучення широкої джерельної бази, зокрема випущені з поля зору дослідників документи, що стали доступними в останні роки. Тому, для подальшого дослідження означеного питання маємо провести аналіз джерельної бази.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кошевой Н. Героизм массовый, подвиг бессмертный: О боевых и трудовых делах комсомольцев и молодежи в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 г. – М.: Знание, 1973. – С. 32; Куманев Г. А. В труде как в бою. Трудовой героизм комсомольцев и молодежи в годы Великой Отечественной войны. – М.: “Наука”, 1975. – С. 44; Йоги ж. Трудовой подвиг комсомола в годы Великой Отечественной войны. – М.: “Знание”, 1975. – 64; В бою и труде: Подростки в Великой Отечественной войне: Сб. / Авт.-сост. В.Караваев. – М.: Мол. гвардия, 1982. – 240 с.
2. Емченко Г. Комсомол Донбасса в Великой Отечественной войне: Из истории Луганской областной комсомольской организации периода Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.). – “Наука”. зап. Луганського держ. пед. ін-ту. Сер. іст.-філологічна. // Т.Х. Вип. 2- Луганськ, 1959. – С. 33-65.
3. Мельник П. Участие молодежи в восстановлении сельского хозяйства Советской Украины в годы Великой Отечественной войны (1943 – 1945 гг.): Автореф. Дис. канд. ист. наук (07.00.02): К, 1979. – С. 25. Пушкаренко Н. Г. Комсомол Украины – активный помощник Коммунистической партии по восстановлению социалистического сельского хозяйства и оказанию помощи фронту в период великой Отечественной войны Советского Союза (1943 – 1945 гг.): Автореф. дис..канд. истор. наук. Донецкий держ. ун-т. – Донецьк, 1971. – С. 28.
4. Денисенко Г. Трудовая активность молодежи в восстановлении промышленности и городского хозяйства Украинской ССР в ходе Великой Отечественной войны (1943-1945 гг.) – Дис.... канд.ист.наук: 07.00.01. – К., 1986. – С. 220.
5. Бомбандьорова О. Підготовка та використання державних трудових резервів України в період Великої Вітчизняної війни : Автореф. дис.. канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України. – К., 2000. – С. 18.
6. Есип И. М. Трудовая деятельность женщин Донбасса в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945гг.): Дис.. канд. ист. наук: 07.00.01 / Донецкий гос. ун-т. – Донецьк, 1997. – С. 204.
7. Лукинова Л. Трудова діяльність молоді України в умовах війни 1941 – 1945 рр. (За матеріалами Донбаського регіону): Дис.. канд. ист. наук: 07.00.01 / Східноукраїнський нац. ун-т. – Луганськ, 2007. – С. 238.
8. Гаевой А. Возрождение хозяйства и культуры Ворошиловградской области. – М., 1944. – С. 46.
9. Вознесенский Н. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. – М.: Воениздат, 1948. – С. 191.
10. Бакулев Т. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. – М.: Гос. изд-во полит. лит.-ры, 1955. – С. 672

11. *Халепю Т.* Трудовий героїзм українського народу в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) / За ред. І. І. Слинька. – К.: Знання, 1957. – С. 48.
12. *Хорошайлов М.* На відбудові. З історії відбудови Донбасу. – Донецьк: Донбас, 1946. – 179 с.; *Емченко Г.* Комсомол Донбасу в Великій Отчественной війні: Из історії Луганської обласної комсомольської організації періода Великої Отчественной війни (1941 – 1945 гг.). – Наук. зап. Луганського держ. пед. ін-ту. Сер. іст.-філологічна. // Т.Х. Вип. 2- Луганськ, 1959. – С. 33-65.
13. *История Великой Отчественной войны Советского Союза. 1941-1945:* В 6 т. – М.: Воениздат, 1961 – 1965; *История Второй мировой войны (1939 – 1945 гг.):* В 12-ти т. – М.: Воениздат, 1973 – 1983; *Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр.:* В 3-х т. Ред. кол. Назаренко І. Д., голова та ін. – К.: Політвидав України, 1967 – 1969.
14. *История рабочих Донбасса:* В 2 т. Т. 2: *Рабочие Донбасса в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму /* Редкол.: А. В. Лихолат (отв. ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1981. – 432 с.; *История советского рабочего класса:* В 6 т. Т. 3: *Рабочий класс СССР накануне и в годы Великой Отчественной войны, 1938 – 1945 гг. /* Редкол.: А. Ф. Митрофанова (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1984. – 591 с.; *История советского рабочего класса:* В 6 т. Т. 4: *Рабочий класс СССР в годы упрочения и развития социалистического общества, 1945 – 1960 гг. /* Редкол.: В. Б. Тельпуховский (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1987. – 519 с.; *Розвиток народного господарства Української РСР. 1917 – 1967:* В 2 т. Т.2: 1938-1967 рр. / Редкол.: Д. Ф. Вірник (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 499.
15. *Історія міст і сіл Української РСР:* В 26 т. / Гол. редколегія Тронько П. Т. (гол. редколегії). Донецька область. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1969. – Т. 3. – 790 с.; *Історія міст і сіл Української РСР:* В 26-ти т. Луганська область / Голова редколегії Пономаренко Ю. Ф. – К.: Головне ред. Укр. Рад. Енциклопедії АН УРСР, 1968. – С. 940.
16. *Белоносов И., Русинов В.* Победа ковалась в тылу: Трудовой подвиг рабочего класса в годы Великой Отчественной войны. – М.: Профиздат, 1985. – 263 с.; *Коваль М.В.* Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 195; *Митрофанова А. В.* Рабочий класс СССР в годы Великой Отчественной войны (1941 – 1945 гг.). – М.: “Наука”, 1971. – С. 575; *Саженок С. Н.* Трудовой подвиг робітників України у Великій Вітчизняній війні. – К.: Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті, 1985. – С. 113.; *Сенявский С. Л., Тельпуховский В. Б.* Рабочий класс СССР, 1938-1965 гг. – М.: “Мысль”, 1971. – С. 534.; *Смирнов А. В.* Главный источник нашей силы: Рабочие промышленности СССР, 1945 – 1970. – М.: “Мысль”, 1984. – С. 200.
17. *Буцько М., Лавринович М.* Відродження колгоспного села: Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав, 1968. – 168 с.; *Історія селянства Української РСР:* В 2 т. – Т. 2. Від Великого Жовтня до наших днів. – К.: “Наукова думка”, 1967. – С. 535. *Лаута С. П.* Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1965. – С. 208.
18. *Безсмертя. Книга Пам’яті України. 1941 – 1945.* – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”. – 2000. – С. 645.
19. *Буцько Н., Мартышевский Н.* Подвиг Донбасса: трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отчественной войны. – К.: Вища шк., 1975. – С. 159.; *Ионов А. В.* Донбасс непреклонный: Очерки / А. Ионов; Предисл.: В. Демидова; Сост.: Л. Т. ИONOVA. – Донецьк: Донбас, 1978. – 215 с.
20. *Емченко Г.* Годы суровых испытаний. Из истории парт. организации Ворошиловградской обл. – Луганск, 1961. – С. 205; *Його ж.* За наше правое дело. Деятельность партийных организаций Ворошиловградской области в период Великой Отчественной войны 1941 – 1945 гг. Вып. 4-й. – Донецьк, 1972. – С. 117; *Мавроди В. И.* Коммунисты Донбасса в борьбе за восстановление тяжелой промышленности в годы Великой Отчественной войны, 1943 – 1945 гг. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. – С. 64; *Хорошайлов Н. Ф.* Возрожденный Донбасс. Из истории борьбы партийных организаций Донбасса за восстановление промышленности в годы четвертой пятилетки. – Донецьк: Донбас, 1968. – С. 196; *Його ж.* Коммунистическая партия – организатор восстановления и развития промышленности Донбасса 1943 – 1945 гг. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1967. – С. 170; *Його ж.* Деятельность Коммунистической партии по возрождению Донбасса 1943 – 1945 гг. – К.: “Вища шк.”, 1967. – С. 240.
21. *Советская Украина в годы Великой Отчественной войны, 1941 – 1945.* – К.: Наукова думка, 1985; *Украинская ССР в годы Великой Отчественной войны Советского Союза: Хроника событий /* Рук. кол. сост. В. И. Клоков. – К.: Политиздат Украины, 1985. – С. 618.
22. *Історія народного господарства Української РСР:* У 3 т., 4 кн. / За ред. І. І. Лукінова. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 3, кн.1: *Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938-1960 рр.) /* Т. І. Дерев’янкін, Р. Д. Толстов, Б. М. Орловський та ін. – С. 463.
23. *Коваль М. В.* Великий подвиг труженников тыла. – К.: “Знання”, 1985; *В битвах за Советскую Украину. Ратный и трудовой подвиг народов СССР в годы Великой Отчественной войны: история и современность.* – К.: Вищ. шк., 1985. – 321 с.
24. *Беспалова Л. А.* Возрождение Всесоюзной кочегарки // Страною возвеличенный Донбасс: Очерки. – Донецьк: Донбас, 1987. – С. 92-104.
25. *Хорошайлов Н. Ф.* Мужество Донбасса // Из истории Донецкого бассейна 1937 – 1943 рр.: Методическая разработка. – Донецьк: ДонГУ, 1986. – 190 с.
26. *Трудящиеся Украины – Победе: Вклад украинского народа в победу над фашистской Германией /* Авт. кол.: Л. Е. Беренштейн и др. – К.: Изд-во УСХА, 1991.

27. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам'яті України”. – 2000. – С. 645.
28. Міхненко А. М. Донбас в роки Великої Вітчизняної війни. – Донецьк: Юго-Восток, 2000. – 153 с.; Ткаченко А. С. Трудовою Донбас – фронту. – Донецьк: Донбас, 1995.

Анотація

Исследуется историография проблемы трудовой деятельности молодежи в Украине и Донбассе: дается анализ базы советской историографии по обозначенной проблеме, выясняются достижения современных украинских исследователей; подводятся итоги согласно проведенной работе.

Гуз А.

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

В українській історичній науці питання шкільної правової освіти не було предметом наукового дослідження, а розроблялося фрагментарно хоча окремі аспекти цієї проблеми, досліджувалися українськими науковцями, зокрема, представниками юридичної науки. Однак досліджуючи зазначену нами проблему не слід забувати й про те, що шкільна правова освіта не була якоюсь відокремленою освітньою ланкою, що її розвиток проходив в контексті розвитку усєї шкільної освіти та усєї системи освіти держави. Оскільки стан освіти нашої держави впливає безпосередньо на загальний розвиток громадян і суспільства в цілому, то і увага до цієї проблеми представників юридичної чи педагогічної науки цілком очевидна.

Враховуючи актуальність, наукове та практичне значення проблеми, недостатнє її вивчення в історичній літературі, автор ставить за мету дослідити сучасний стан дослідження шкільної правової освіти України. Для досягнення визначеної мети у статті ставляться такі науково-дослідні завдання: проаналізувати наукову літературу та визначити напрямки наукових досліджень із зазначеної проблеми.

Зазначимо, що однією із перших ґрунтовних праць з проблеми шкільної правової освіти була колективна робота “Юридична освіта і наука на Україні”, підготовлена під керівництвом Ю. Шемшученка [1]. Це одна із концептуальних, комплексних, теоретичних праць новітньої української доби після проголошення незалежності. У цьому дослідженні ґрунтовно висвітлено стан юридичної освіти і науки з другої половини 19 ст. до проголошення України незалежною державою у 1991 році. Автори цього дослідження юридичну науку й освіту тісно пов'язували з такими політичними категоріями, як держава і право. Вони вважали, що держава є головним замовником на результати правознавчих досліджень і кадри юристів, які готуються у вищих і середніх спеціальних закладах. Вона ж забезпечує розвиток юридичної науки й освіти необхідними фінансовими та іншими засобами.

Відомий вчений, академік Ю. Шемшученко крім цього розробляв наукові проблеми та шляхи розвитку правової освіти в Україні на перспективу [2]. Він вважав, що забезпечення правопорядку в країні тісно пов'язане з підвищенням правосвідомості громадян. Конкретними засобами для цього є правова освіта. Нею мають бути охоплені всі верстви населення і особливо молодь. Саме у молодому віці мають формуватися знання про державу і право, права і обов'язки людини, механізм їх забезпечення і реалізації тощо. Цей науковець один із перших почав науково обґрунтовувати необхідність проведення державою ряду заходів направлених на покращення правової освіти в країні. Зокрема, нової програми правової освіти населення; державної програми розвитку юридичної освіти; нових програм з “Основ правознавства” для 8-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з викладанням за принципом безперервності навчання; видання нових підручників і посібників з “Основ правознавства” та іншої юридичної науково-популярної літератури; науковому обґрунтуванню потреби у юридичних кадрах [2]. Проблеми підготовки наукових юридичних кадрів в Україні та їх роль і місце на сучасному етапі нашого державотворення була також об'єктом дослідження цього науковця [3].

Проблеми юридичної освіти в університетах України XIX – початку XX ст. досліджені у працях О. Єгорової [4]. Дослідник визначила що, вища юридична освіта в Україні XIX ст. – 1917 р. на українських землях, які входили до складу Російської імперії, репрезентована Харківським, Київським та Новоросійським університетами. Вона пройшла в своєму розвитку чотири етапи, які визначалися чотирма статутами університетів (1804, 1835, 1863, 1884 рр.) як вираженням політичного курсу уряду Російської імперії щодо освіти і науки. [5].

Чималий внесок у розробку зазначеної проблеми зробили навчально-методичні праці українських дослідників [6]. З прийняттям нової Конституції України було зроблено ще один крок до утвердження демократичних правових цінностей у нашому суспільстві. Висока і відповідальна роль виховання вільного свідомого громадянина незалежної правової соціальної держави покладена значною мірою саме на вчителя правознавства. Від його професійності, переконаності, людяності залежить дуже багато: майбутнє наших